

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 17ης Δεκεμβρίου 2020*

«Προδικαστική παραπομπή – Προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους – Κανονισμός (ΕΚ) 1099/2009 – Άρθρο 4, παράγραφος 1 – Υποχρέωση αναισθητοποίησης των ζώων πριν από τη θανάτωσή τους – Άρθρο 4, παράγραφος 4 – Παρέκκλιση στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής – Άρθρο 26, παράγραφος 2 – Δυνατότητα των κρατών μελών να θεσπίζουν εθνικούς κανόνες με σκοπό τη μεγαλύτερη προστασία των ζώων στην περίπτωση της λατρευτικού τύπου σφαγής – Ερμηνεία – Εθνική ρύθμιση η οποία, στην περίπτωση της λατρευτικού τύπου σφαγής, επιβάλλει αναισθητοποίηση που είναι αναστρέψιμη και δεν μπορεί να προκαλέσει θάνατο – Άρθρο 13 ΣΛΕΕ – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Άρθρο 10 – Θρησκευτική ελευθερία – Ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευματος – Περιορισμός – Αναλογικότητα – Έλλειψη συναίνεσης των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Περιθώριο εκτίμησης που αναγνωρίζεται στα κράτη μέλη – Αρχή της επικουρικότητας – Κύρος – Διαφοροποιημένη μεταχείριση της λατρευτικού τύπου σφαγής και της θανάτωσης ζώων στο πλαίσιο κυνηγετικών δραστηριοτήτων και δραστηριοτήτων αλιείας, καθώς και στο πλαίσιο πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων – Απουσία δυσμενούς διάκρισης – Άρθρα 20, 21 και 22 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων»

Στην υπόθεση C-336/19,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το *Grondwettelijk Hof* (Συνταγματικό Δικαστήριο, Βέλγιο) με απόφαση της 4ης Απριλίου 2019, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 18 Απριλίου 2019, στο πλαίσιο της δίκης

Centraal Israëlitisch Consistorie van België κ.λπ.,

Unie Moskeeën Antwerpen VZW,

Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW,

JG,

KH,

Executief van de Moslims van België κ.λπ.,

Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België – Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW κ.λπ.,

κατά

Vlaamse Regering,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ολλανδική.

παρισταμένων των:

LI,

Waalse Regering,

Kosher Poultry BVBA κ.λπ.,

Global Action in the Interest of Animals VZW (GAIA),

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Κ. Lenaerts, Πρόεδρο, R. Silva de Lapuerta, Αντιπρόεδρο, A. Arabadjiev, A. Prechal, E. Regan, M. Ilešič, L. Bay Larsen και A. Kumin, προέδρους τμήματος, T. von Danwitz, C. Toader, M. Safjan, D. Šváby (εισηγητή), L. S. Rossi, I. Jarukaitis και N. Jääskinen, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: G. Hogan,

γραμματέας: M. Ferreira, διοικητική υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 8ης Ιουλίου 2020,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- οι Centraal Israëlitisch Consistorie van België κ.λπ. καθώς και οι Kosher Poultry BVBA κ.λπ., εκπροσωπούμενοι από τους E. Maes και C. Caillet, advocaten, καθώς και από τον E. Jacobowitz, avocat,
- η Unie Moskeeën Antwerpen VZW και η Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW, εκπροσωπούμενες από τον I. Akrouh, advocaat,
- οι Executief van de Moslims van België κ.λπ., εκπροσωπούμενοι από τον J. Roets, advocaat,
- οι Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België – Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW κ.λπ., εκπροσωπούμενοι από τον E. Cloots, advocaat,
- ο LI, αυτοπροσώπως,
- η Vlaamse Regering, εκπροσωπούμενη από τους V. De Schepper και J.-F. De Bock, advocaten,
- η Waalse Regering, εκπροσωπούμενη από τον X. Drion, advocaat,
- η Global Action in the Interest of Animals VZW (GAIA), εκπροσωπούμενη από τον A. Godfroid, advocaat,
- η Δανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους J. Nymann-Lindgren και P. Jespersen καθώς και από τις P. Ngo και M. Wolff,
- η Φινλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον J. Heliskoski και την H. Leppo,
- η Σουηδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις H. Eklinder, C. Meyer-Seitz, H. Shev, J. Lundberg και A. Falk,

- το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκπροσωπούμενο από τον F. Naert και την E. Karlsson,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους H. Krämer και A. Bouquet καθώς και από την B. Eggers,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2020,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού (ΕΚ) 1099/2009 του Συμβουλίου, της 24ης Σεπτεμβρίου 2009, για την προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους (ΕΕ 2009, L 303, σ. 1), καθώς και το κύρος της διατάξεως αυτής υπό το πρίσμα των άρθρων 10 και 20, 21 και 22 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ενδίκων διαφορών μεταξύ, αφενός, των Centraal Israëlitisch Consistorie van België κ.λπ. (στο εξής, από κοινού: CICB κ.λπ.), της Unie Moskeeën Antwerpen VZW και της Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW, των JG και KH, των Executief van de Moslims van België κ.λπ., καθώς και των Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België – Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW κ.λπ. και, αφετέρου, της Vlaamse Regering (Φλαμανδικής Κυβέρνησης, Βέλγιο), με αντικείμενο το κύρος του decreet houdende wijziging van de wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren, wat de toegelaten methodes voor het slachten van dieren betreft (διατάγματος περί τροποποίησης του νόμου της 14ης Αυγούστου 1986 σχετικά με την προστασία και την καλή μεταχείριση των ζώων όσον αφορά τις επιτρεπόμενες μεθόδους σφαγής των ζώων), της 7ης Ιουλίου 2017 (*Belgisch Staatsblad*, 18 Ιουλίου 2017, σ. 73318).

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Οι αιτιολογικές σκέψεις 2, 4, 6, 11, 14 έως 16, 18, 20, 21, 43, 57 και 58 του κανονισμού 1099/2009 έχουν ως εξής:
 - «(2) Η θανάτωση μπορεί να προκαλέσει πόνο, αγωνία, φόβο και άλλου είδους ταλαιπωρία στα ζώα ακόμη και υπό τις βέλτιστες διαθέσιμες τεχνικές συνθήκες. Ορισμένες από τις εργασίες που αφορούν τη θανάτωση ενδέχεται να προκαλούν άγχος στο ζώο, κάθε δε τεχνική αναισθητοποίησης παρουσιάζει μειονεκτήματα. Οι υπεύθυνοι επιχείρησης ή οποιοδήποτε άτομο συμμετέχει στη θανάτωση ζώων θα πρέπει να λαμβάνουν τα απαιτούμενα μέτρα προκειμένου να αποτρέπουν τον πόνο και να περιορίζουν την αγωνία και την ταλαιπωρία των ζώων κατά τη σφαγή ή τη θανάτωση, λαμβάνοντας υπόψη τις βέλτιστες πρακτικές του τομέα και τις μεθόδους που επιτρέπονται από τον παρόντα κανονισμό. Επομένως, ο πόνος, η αγωνία και η ταλαιπωρία των ζώων θα πρέπει να θεωρούνται ως δυνάμενα να αποφευχθούν όταν οι υπεύθυνοι επιχείρησης ή οποιοδήποτε άτομο συμμετέχει στη θανάτωση ζώων παραβιάζουν κάποια από τις απαιτήσεις του παρόντος κανονισμού ή χρησιμοποιούν επιτρεπόμενες μεν πρακτικές οι οποίες όμως δεν συνάδουν πλέον με τις πιο πρόσφατες εξελίξεις της τεχνολογίας του κλάδου, προκαλώντας εξ αμελείας ή εκ προθέσεως, πόνο, αγωνία ή ταλαιπωρία στα ζώα.

[...]

(4) Η καλή μεταχείριση των ζώων είναι αξία [της Ευρωπαϊκής Ένωσης] που αποτυπώνεται στο πρωτόκολλο αριθ. 33 για την προστασία και την καλή διαβίωση των ζώων που επισυνάπτεται στη συνθήκη [ΕΚ]. Η προστασία των ζώων κατά τη σφαγή ή τη θανάτωσή τους είναι ζήτημα που απασχολεί την κοινή γνώμη αφού επηρεάζει τη στάση των καταναλωτών απέναντι στα γεωργικά προϊόντα. Επιπλέον, η βελτίωση της προστασίας των ζώων κατά τη σφαγή συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας του κρέατος και έχει έμμεσο θετικό αντίκτυπο στην ασφάλεια των εργαζομένων στα σφαγεία.

[...]

(6) Η Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων [EFSA], η οποία ιδρύθηκε με τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 178/2002 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 28ης Ιανουαρίου 2002, για τον καθορισμό των γενικών αρχών και απαιτήσεων της νομοθεσίας για τα τρόφιμα, για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων και τον καθορισμό διαδικασιών σε θέματα ασφαλείας των τροφίμων [(ΕΕ 2002, L 31, σ. 1)], εξέδωσε δύο γνωματεύσεις σχετικά με τις πτυχές που αφορούν την καλή μεταχείριση των ζώων για τα κύρια συστήματα αναισθητοποίησης και θανάτωσης ορισμένων ειδών ζώων, και συγκεκριμένα τη γνωμάτευση του 2004 για τις πτυχές καλής μεταχείρισης για τα κύρια συστήματα αναισθητοποίησης και θανάτωσης των βασικών εμπορεύσιμων ειδών ζώων [*Welfare aspects of the main systems of stunning and killing the main commercial species of animals*] και τη γνωμάτευση του 2006 για τις πτυχές καλής μεταχείρισης για τα κύρια συστήματα αναισθητοποίησης και θανάτωσης που εφαρμόζονται στα ελάφια, τις αίγες, τα κουνέλια, τις στρουθοκαμήλους, τις πάπιες, τις χήνες και τα ορτύκια που εκτρέφονται για εμπορικούς σκοπούς [*Welfare aspects of the main systems of stunning and killing applied to commercially farmed deer, goats, rabbits, ostriches, ducks, geese and quail*]. [Η νομοθεσία της Ένωσης] στον εν λόγω τομέα θα πρέπει να επικαιροποιηθεί ώστε να λαμβάνει υπόψη τις επιστημονικές αυτές γνωματεύσεις. [...] Οι συστάσεις σχετικά με τα ψάρια ιχθυοκαλλιέργειας δεν συμπεριλαμβάνονται στον παρόντα κανονισμό διότι απαιτούνται περαιτέρω επιστημονική γνωμοδότηση και καλύτερη οικονομική αξιολόγηση για τον συγκεκριμένο τομέα.

[...]

(11) Τα ψάρια παρουσιάζουν σημαντικές φυσιολογικές διαφορές από τα χερσαία ζώα, τα δε ψάρια ιχθυοκαλλιέργειας σφάζονται και θανατώνονται σε ένα πολύ διαφορετικό πλαίσιο, ιδίως όσον αφορά τη διαδικασία επιθεώρησης. Επιπλέον, η έρευνα σχετικά με την αναισθητοποίηση των ψαριών έχει αναπτυχθεί πολύ λιγότερο σε σχέση με άλλα εκτρεφόμενα είδη. Για την προστασία των ψαριών κατά τη θανάτωση θα πρέπει να θεσπιστούν διαφορετικοί κανόνες. Επομένως, οι διατάξεις που ισχύουν για τα ψάρια θα πρέπει, προς το παρόν, να περιορίζονται στη βασική αρχή. Περαιτέρω [...] πρωτοβουλίες [της Ένωσης] θα πρέπει να βασίζονται σε επιστημονική εκτίμηση κινδύνων για τη σφαγή και τη θανάτωση των ψαριών από την [EFSA] και να λαμβάνουν υπόψη τις κοινωνικές, οικονομικές και διοικητικές επιπτώσεις.

[...]

(14) Οι κυνηγετικές δραστηριότητες ή οι δραστηριότητες ερασιτεχνικής αλιείας λαμβάνουν χώρα σε ένα πλαίσιο όπου οι συνθήκες θανάτωσης είναι πολύ διαφορετικές από εκείνες που χρησιμοποιούνται για τη θανάτωση των εκτρεφόμενων ζώων, οι δε κυνηγετικές δραστηριότητες διέπονται από ειδική νομοθεσία. Επομένως, είναι σκόπιμο να εξαιρεθεί από το πεδίο εφαρμογής του παρόντος κανονισμού η θανάτωση ζώων κατά τη διάρκεια κυνηγετικών δραστηριοτήτων ή δραστηριοτήτων ερασιτεχνικής αλιείας.

(15) Στο πρωτόκολλο αριθ. 33 τονίζεται επίσης ότι πρέπει να τηρούνται οι νομοθετικές ή διοικητικές διατάξεις και τα έθιμα των κρατών μελών που αφορούν, ιδίως, τους λατρευτικούς τύπους, τις πολιτιστικές παραδόσεις και την κατά τόπους πολιτιστική κληρονομιά, κατά τη διαμόρφωση και

εφαρμογή των πολιτικών της [Ένωσης], μεταξύ άλλων, στους τομείς της γεωργίας και της εσωτερικής αγοράς. Επομένως, είναι σκόπιμο να εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του παρόντος κανονισμού οι πολιτιστικές εκδηλώσεις κατά τις οποίες η συμμόρφωση προς τις απαιτήσεις καλής μεταχείρισης των ζώων θα επηρέαζε δυσμενώς την ίδια τη φύση της συγκεκριμένης εκδήλωσης.

- (16) Επιπλέον, οι πολιτιστικές παραδόσεις αφορούν κληροδοτημένους, καθιερωμένους ή εθιμικούς τρόπους σκέψης, δράσης ή συμπεριφοράς, οι οποίοι ενέχουν την έννοια της μετάδοσης ή της απόκτησης από τους προγόνους. Οι παραδόσεις αυτές συμβάλλουν στην καλλιέργεια μακροχρόνιων κοινωνικών δεσμών μεταξύ γενεών. Υπό την προϋπόθεση ότι οι δραστηριότητες αυτές δεν έχουν επίπτωση στην αγορά προϊόντων ζωικής προέλευσης και δεν εξυπηρετούν σκοπούς παραγωγής, είναι σκόπιμο να εξαιρείται από το πεδίο εφαρμογής του παρόντος κανονισμού η θανάτωση ζώων στο πλαίσιο των εκδηλώσεων αυτών.

[...]

- (18) Η παρέκκλιση από την υποχρέωση αναισθητοποίησης σε περιπτώσεις σφαγής σε σφαγεία στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων έχει θεσπιστεί από την οδηγία 93/119/ΕΚ [του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 1993, για την προστασία των ζώων κατά τη σφαγή ή/και τη θανάτωσή τους (ΕΕ 1993, L 340, σ. 21)]. Επειδή οι [διατάξεις του δικαίου της Ένωσης] που ισχύουν για τη σφαγή στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων έχουν μεταφερθεί με διαφορετικό τρόπο στις εθνικές νομοθεσίες, ανάλογα με το εθνικό πλαίσιο, και δεδομένου ότι οι εθνικοί κανόνες λαμβάνουν υπόψη πτυχές που υπερβαίνουν τον σκοπό του παρόντος κανονισμού, είναι σκόπιμο να διατηρηθεί μεν η παρέκκλιση από την υποχρέωση αναισθητοποίησης πριν από τη σφαγή, αλλά να παρασχεθεί κάποιο περιθώριο επικουρικότητας σε κάθε κράτος μέλος. Κατά συνέπεια, ο παρών κανονισμός σέβεται το δικαίωμα της ελευθερίας θρησκείας, καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευάτος ή των πεποιθήσεων του ατόμου με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές, όπως αυτό κατοχυρώνεται από το άρθρο 10 του [Χάρτη].

[...]

- (20) Πολλές μέθοδοι θανάτωσης είναι επώδυνες για τα ζώα. Επομένως, η αναισθητοποίηση είναι απαραίτητη προκειμένου να προκαλείται απώλεια αισθητηριακής αντίληψης και ευαισθησίας πριν από τη θανάτωση ή κατά τη διάρκειά της. Η μέτρηση της απώλειας της αισθητηριακής αντίληψης και της ευαισθησίας ενός ζώου είναι πολύπλοκη διαδικασία και πρέπει να εκτελείται μέσω επιστημονικά εγκεκριμένης μεθοδολογίας. Ωστόσο, πρέπει να εφαρμόζεται παρακολούθηση μέσω δεικτών, ώστε να αξιολογείται η αποτελεσματικότητα της διαδικασίας στην πράξη.

- (21) Η παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας της αναισθητοποίησης βασίζεται κυρίως στην αξιολόγηση της αισθητηριακής αντίληψης και της ευαισθησίας των ζώων. Η αισθητηριακή αντίληψη ενός ζώου είναι κατά βάση η ικανότητά του να βιώνει συναισθήματα και να ελέγχει τις εκούσιες κινήσεις του. Με ορισμένες εξαιρέσεις, όπως η ηλεκτρο-ακινητοποίηση ή άλλη προκαλούμενη παράλυση, ένα ζώο μπορεί να θεωρείται ότι έχει απολέσει την αισθητηριακή αντίληψή του όταν χάνει τη φυσική όρθια στάση του, δεν είναι ξυπνητό και δεν παρουσιάζει ενδείξεις θετικών ή αρνητικών συναισθημάτων, όπως ο φόβος ή η διέγερση. Η ευαισθησία ενός ζώου είναι κατά βάση η ικανότητά του να αισθάνεται πόνο. Κατά κανόνα, ένα ζώο θεωρείται ότι έχει απολέσει την ευαισθησία του όταν δεν παρουσιάζει αντανακλαστικά ή αντιδράσεις σε ερεθίσματα όπως ο ήχος, οι οσμές, το φως ή η φυσική επαφή.

[...]

(43) Η σφαγή χωρίς αναισθητοποίηση προϋποθέτει ότι ο λαιμός του ζώου κόβεται με ακρίβεια με αιχμηρό μαχαίρι ώστε να περιορίζεται στο ελάχιστο η ταλαιπωρία του. Επιπλέον, η απουσία μηχανικής ακινητοποίησης μετά την τομή ενδέχεται να επιβραδύνει τη διαδικασία αφαιμάξης παρατείνοντας χωρίς λόγο την ταλαιπωρία των ζώων. Τα βοοειδή και τα αιγοπρόβατα είναι τα συνηθέστερα είδη ζώων που σφάζονται με τη διαδικασία αυτήν. Επομένως, τα μηρυκαστικά που σφάζονται χωρίς αναισθητοποίηση θα πρέπει να ακινητοποιούνται ατομικά και με μηχανικά μέσα.

[...]

(57) Οι Ευρωπαίοι πολίτες αναμένουν ότι, κατά τη σφαγή των ζώων, τηρούνται στοιχειώδεις κανόνες καλής μεταχείρισης. Σε [ορισμένους τομείς], η στάση έναντι των ζώων εξαρτάται και από εθνικές αντιλήψεις, και υπάρχει πίεση, σε ορισμένα κράτη μέλη, να διατηρηθούν ή να θεσπιστούν κανόνες ορθής μεταχείρισης διεξοδικότεροι από εκείνους που έχουν αποφασισθεί σε [επίπεδο Ένωσης]. Προς το συμφέρον των ζώων και εφόσον δεν θίγεται η λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, είναι σκόπιμο να επιτραπεί στα κράτη μέλη κάποια ευελιξία ώστε να διατηρούν ή, σε ορισμένους ειδικούς τομείς, να θεσπίζουν διεξοδικότερους εθνικούς κανόνες.

Είναι σημαντικό να εξασφαλιστεί ότι οι εν λόγω εθνικοί κανόνες δεν χρησιμοποιούνται από τα κράτη μέλη κατά τρόπο που να βλάπτει την ορθή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

(58) Σε ορισμένους τομείς που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του παρόντος κανονισμού, το Συμβούλιο χρειάζεται περισσότερες επιστημονικές, κοινωνικές και οικονομικές πληροφορίες πριν καθορίσει λεπτομερείς κανόνες, ιδίως στην περίπτωση των ψαριών ιχθυοκαλλιέργειας και όσον αφορά την ακινητοποίηση των βοοειδών με αντιστροφή. Κατά συνέπεια, η Επιτροπή πρέπει να παράσχει στο Συμβούλιο τις πληροφορίες αυτές προτού προτείνει τροποποιήσεις στους εν λόγω τομείς του παρόντος κανονισμού.»

4 Το άρθρο 1 του κανονισμού αυτού, το οποίο φέρει τον τίτλο «Αντικείμενο και πεδίο εφαρμογής», ορίζει τα εξής:

«1. Ο παρών κανονισμός καθορίζει κανόνες για τη θανάτωση των ζώων που εκτρέφονται ή διατηρούνται για παραγωγή τροφίμων, μαλλιού, δέρματος, γούνας ή άλλων προϊόντων καθώς και για τη θανάτωση των ζώων για τον αποπληθυσμό, και για σχετικές εργασίες.

Ωστόσο, όσον αφορά τα ψάρια, εφαρμόζονται μόνον οι απαιτήσεις του άρθρου 3, παράγραφος 1.

[...]

3. Ο παρών κανονισμός δεν ισχύει:

α) όταν τα ζώα θανατώνονται:

- i) κατά τη διάρκεια επιστημονικών πειραμάτων που διεξάγονται υπό την επίβλεψη αρμόδιας αρχής·
- ii) κατά τη διάρκεια κυνηγετικών δραστηριοτήτων ή δραστηριοτήτων ερασιτεχνικής αλιείας·
- iii) κατά τη διάρκεια πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων·

β) για τα πουλερικά, τα κουνέλια και τους λαγούς που σφάζονται εκτός σφαγείων από τον ιδιοκτήτη τους για την προσωπική του οικιακή κατανάλωση.»

5 Το άρθρο 2 του εν λόγω κανονισμού, με τίτλο «Ορισμοί», προβλέπει τα ακόλουθα:

«Για τους σκοπούς του παρόντος κανονισμού ισχύουν οι ακόλουθοι ορισμοί:

[...]

β) “σχετικές εργασίες”: εργασίες όπως ο χειρισμός, ο σταβλισμός, η ακινητοποίηση, η αναισθητοποίηση και η αφαιμάξη ζώων, όταν γίνονται στο πλαίσιο και στον χώρο όπου πρόκειται να θανατωθούν τα ζώα·

[...]

στ) “αναισθητοποίηση”: κάθε μέθοδος που εφαρμόζεται σκόπιμα και επιφέρει απώλεια της αισθητηριακής αντίληψης και ευαισθησίας, χωρίς πόνο, συμπεριλαμβανομένης οποιασδήποτε μεθόδου καταλήγει σε ακαριαίο θάνατο·

ζ) “λατρευτικός τύπος”: σειρά πράξεων που σχετίζονται με τη σφαγή ζώων και προβλέπονται από μια θρησκεία·

η) “πολιτιστικές ή αθλητικές εκδηλώσεις”: εκδηλώσεις που συνδέονται κατ’ ουσία και κατά κύριο λόγο με μακράιωνες πολιτιστικές παραδόσεις ή αθλητικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων των αγώνων δρόμου και άλλων μορφών αγώνα, όπου δεν υπάρχει παραγωγή κρέατος ή άλλων προϊόντων ζωικής προέλευσης ή όπου αυτή η παραγωγή είναι επουσιώδης σε σχέση με την ίδια την εκδήλωση, καθώς και οικονομικά επουσιώδης·

[...]

ι) “σφαγή”: η θανάτωση ζώων που προορίζονται για κατανάλωση από τον άνθρωπο·

[...]».

6 Το άρθρο 3 του ίδιου κανονισμού, το οποίο επιγράφεται «Γενικές απαιτήσεις σχετικά με τη θανάτωση και τις σχετικές εργασίες», ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Τα ζώα προφυλάσσονται από κάθε είδους πόνο, αγωνία ή ταλαιπωρία που μπορεί να αποφευχθεί, κατά τη θανάτωση και τις σχετικές εργασίες.»

7 Το άρθρο 4 του κανονισμού 1099/2009, που αφορά τις «[μ]εθόδους αναισθητοποίησης», προβλέπει τα ακόλουθα:

«1. Τα ζώα θανατώνονται μόνο μετά από αναισθητοποίηση σύμφωνα με τις μεθόδους και τις ειδικές απαιτήσεις για την εφαρμογή των μεθόδων αυτών, όπως προβλέπονται στο παράρτημα I. Η απώλεια αισθητηριακής αντίληψης και ευαισθησίας διατηρείται μέχρι τον θάνατο του ζώου.

Οι μέθοδοι του παραρτήματος I οι οποίες δεν καταλήγουν σε ακαριαίο θάνατο [...] ακολουθούνται, το ταχύτερο δυνατόν, από διαδικασία που εξασφαλίζει τον θάνατο, όπως αφαιμάξη, καταστροφή του κεντρικού νευρικού συστήματος, ηλεκτροπληξία ή παρατεταμένη έκθεση σε ανοξία.

[...]

4. Για τα ζώα που υποβάλλονται σε ιδιαίτερες μεθόδους σφαγής που προβλέπονται από λατρευτικούς τύπους, δεν εφαρμόζονται οι απαιτήσεις της παραγράφου 1, υπό την προϋπόθεση ότι η σφαγή διενεργείται σε σφαγείο.»

- 8 Το άρθρο 5 του κανονισμού αυτού, το οποίο επιγράφεται «Έλεγχοι αναισθητοποίησης», ορίζει στην παράγραφο 2 τα εξής:

«Όταν, για τον σκοπό του άρθρου 4 παράγραφος 4, τα ζώα θανατώνονται χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση, τα άτομα που είναι υπεύθυνα για τη σφαγή διενεργούν συστηματικούς ελέγχους για να εξασφαλιστεί ότι τα ζώα δεν παρουσιάζουν σημεία αισθητηριακής αντίληψης ή ευαισθησίας πριν να ελευθερωθούν από την ακινητοποίηση και δεν παρουσιάζουν ζωτικά σημεία πριν να υποβληθούν σε εκδορά ή ζεμάτισμα.»

- 9 Το άρθρο 26 του κανονισμού 1099/2009, το οποίο τιτλοφορείται «Αυστηρότεροι εθνικοί κανόνες», προβλέπει τα ακόλουθα:

«1. Ο παρών κανονισμός δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να διατηρούν σε ισχύ εθνικούς κανόνες που αποσκοπούν να εξασφαλίσουν ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους και οι οποίοι ίσχυαν κατά το χρόνο έναρξης ισχύος του παρόντος κανονισμού.

Πριν από την 1η Ιανουαρίου 2013, τα κράτη μέλη ενημερώνουν την Επιτροπή για τους εν λόγω εθνικούς κανόνες. Η Επιτροπή τους γνωστοποιεί στα υπόλοιπα κράτη μέλη.

2. Τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν εθνικούς κανόνες που αποσκοπούν να εξασφαλίσουν ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους σε σχέση με αυτούς που περιέχονται στον παρόντα κανονισμό όσον αφορά τους ακόλουθους τομείς:

[...]

γ) τη σφαγή ζώων και τις σχετικές εργασίες σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 4.

Τα κράτη μέλη κοινοποιούν στην Επιτροπή τους εν λόγω εθνικούς κανόνες. Η Επιτροπή τους γνωστοποιεί στα υπόλοιπα κράτη μέλη.

[...]

4. Τα κράτη μέλη δεν απαγορεύουν ούτε παρεμποδίζουν την κυκλοφορία, εντός της επικράτειάς τους, προϊόντων ζωικής προέλευσης που παράγονται από ζώα τα οποία έχουν θανατωθεί σε άλλο κράτος μέλος επειδή τα συγκεκριμένα ζώα δεν έχουν θανατωθεί σύμφωνα με τους εθνικούς τους κανόνες οι οποίοι αποσκοπούν σε ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους.»

- 10 Το άρθρο 27 του κανονισμού αυτού, με τίτλο «Εκθέσεις», ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Το αργότερο έως τις 8 Δεκεμβρίου 2014, η Επιτροπή υποβάλλει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο έκθεση σχετικά με τη δυνατότητα εισαγωγής ορισμένων απαιτήσεων όσον αφορά την προστασία των ψαριών κατά τη θανάτωσή τους, οι οποίες να λαμβάνουν υπόψη τα μελήματα προστασίας των ζώων καθώς και τον κοινωνικοοικονομικό και τον περιβαλλοντικό αντίκτυπο. Ενδεχομένως, η έκθεση αυτή συνοδεύεται από νομοθετικές προτάσεις για την τροποποίηση του παρόντος κανονισμού με την εισαγωγή συγκεκριμένων κανόνων για την προστασία των ψαριών κατά τη θανάτωσή τους.

Μέχρις ότου θεσπιστούν τα μέτρα αυτά, τα κράτη μέλη μπορούν να διατηρούν ή να θεσπίζουν εθνικούς κανόνες για την προστασία των ψαριών κατά τη σφαγή ή τη θανάτωσή τους και ενημερώνουν σχετικά την Επιτροπή.»

Το βελγικό δίκαιο

- 11 Το άρθρο 16, παράγραφος 1, του *Wet betreffende de bescherming en het welzijn der dieren* (νόμου για την προστασία και την καλή μεταχείριση των ζώων), της 14ης Αυγούστου 1986 (*Belgisch Staatsblad*, 3 Δεκεμβρίου 1986, σ. 16382), όπως ίσχυε πριν από την έκδοση του επίμαχου στην υπόθεση της κύριας δίκης διατάγματος, προέβλεπε, στο πρώτο εδάφιο, την υποχρέωση να τελείται η σφαγή μόνο μετά την αναισθητοποίηση του ζώου ή, σε περίπτωση ανωτέρας βίας, με τη λιγότερο οδυνηρή μέθοδο. Εντούτοις, η διάταξη αυτή διευκρίνιζε, στο δεύτερο εδάφιο της, ότι, κατά παρέκκλιση, η υποχρέωση αυτή δεν ίσχυε «για την τέλεση σφαγών που προβλέπονται στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων».
- 12 Το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα, το οποίο άρχισε να ισχύει την 1η Ιανουαρίου 2019, κατήργησε, όσον αφορά την Περιφέρεια της Φλάνδρας, την ως άνω παρέκκλιση. Συγκεκριμένα, το άρθρο 15, παράγραφος 2, του νόμου για την προστασία και την καλή μεταχείριση των ζώων, όπως έχει κατόπιν της τροποποίησής του με το άρθρο 3 του εν λόγω διατάγματος, προβλέπει ότι, «[α]ν η σφαγή του ζώου τελείται σύμφωνα με ειδικές μεθόδους που απαιτούνται στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων, η αναισθητοποίηση πρέπει να είναι αναστρέψιμη και να μην προκαλεί τον θάνατο του ζώου».
- 13 Στις προπαρασκευαστικές εργασίες του εν λόγω διατάγματος διευκρινίζονται τα εξής:

«Η Φλάνδρα αποδίδει μεγάλη σημασία στην καλή μεταχείριση των ζώων. Σκοπός, λοιπόν, είναι να αποκλειστεί στη Φλάνδρα οποιαδήποτε ταλαιπωρία των ζώων, η οποία είναι δυνατόν να αποφευχθεί. Η σφαγή χωρίς αναισθητοποίηση των ζώων είναι ασυμβίβαστη με την αρχή αυτή. Μολονότι άλλα μέτρα, λιγότερο δραστικά σε σχέση με την απαγόρευση της σφαγής χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση, θα μπορούσαν να περιορίσουν ως ένα βαθμό τις αρνητικές επιπτώσεις που έχει η εν λόγω μέθοδος σφαγής στην καλή μεταχείριση των ζώων, τέτοια μέτρα δεν αναιρούν το ενδεχόμενο να εξακολουθήσει να υφίσταται μια πολύ σοβαρή προσβολή της καλής μεταχείρισης των ζώων. Η απόσταση που χωρίζει την εξάλειψη της ταλαιπωρίας των ζώων, αφενός, και τη σφαγή χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση, αφετέρου, θα παραμείνει πολύ μεγάλη, ακόμη και αν ληφθούν λιγότερο ριζικά μέτρα για τον όσο το δυνατόν μεγαλύτερο περιορισμό της προσβολής που υφίσταται η καλή μεταχείριση των ζώων.

Το ζητούμενο πάντως εξακολουθεί να είναι η εξισορρόπηση μεταξύ της προστασίας της καλής μεταχείρισης των ζώων και της θρησκευτικής ελευθερίας.

Τόσο οι εβραϊκοί όσο και οι ισλαμικοί λατρευτικοί τύποι επιτάσσουν τη μεγαλύτερη δυνατή αποστράγγιση του αίματος του ζώου. Επιστημονικές έρευνες έχουν αποδείξει ότι δεν είναι βάσιμος ο φόβος ότι η αναισθητοποίηση θα επηρεάσει αρνητικά την αφαίμαξη [...].

Εξάλλου, οι δύο αυτοί λατρευτικοί τύποι επιτάσσουν το ζώο να είναι άθικτο και υγιές κατά τη σφαγή και ο θάνατός του να προέρχεται από αιμορραγία. [...] [Η] ηλεκτρονάρκωση αποτελεί (μη θανατηφόρα) μέθοδο αναστρέψιμης αναισθητοποίησης στο πλαίσιο της οποίας το ζώο, αν δεν έχει εν τω μεταξύ σφαγεί με τομή στον λαιμό, ανακτά τις αισθήσεις του μετά από σύντομο χρονικό διάστημα και δεν αντιλαμβάνεται κανένα αρνητικό αποτέλεσμα της αναισθητοποίησης. Αν το ζώο σφαγεί με τομή στον λαιμό αμέσως μετά την αναισθητοποίησή του, ο θάνατός του θα οφείλεται αποκλειστικώς στην αιμορραγία. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, το συμπέρασμα που περιλαμβάνεται στην έκθεση του P. Vanthemsche μπορεί να υιοθετηθεί. Σύμφωνα με το συμπέρασμα αυτό, η εφαρμογή της αναστρέψιμης και μη θανατηφόρας αναισθητοποίησης κατά την τέλεση της λατρευτικού τύπου σφαγής συνιστά αναλογικό μέτρο το οποίο συνάδει με το πνεύμα της λατρευτικού τύπου σφαγής στο πλαίσιο της θρησκευτικής ελευθερίας και λαμβάνει υπόψη στον μέγιστο βαθμό την καλή μεταχείριση των υποβαλλόμενων στη σχετική διαδικασία ζώων. Ως εκ τούτου, η υποχρέωση ηλεκτρονάρκωσης για τις σφαγές που τελούνται σύμφωνα με ειδικές μεθόδους επιβαλλόμενες από λατρευτικούς τύπους τουλάχιστον δεν θίγει δυσανάλογα τη θρησκευτική ελευθερία.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 14 Με δικόγραφα που κατέθεσαν στις 17 και 18 Ιανουαρίου 2018, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης άσκησαν ενώπιον του Grondwettelijk Hof (Συνταγματικού Δικαστηρίου, Βέλγιο), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, προσφυγές ακυρώσεως κατά του επίμαχου στην υπόθεση της κύριας δίκης διατάγματος, υποστηρίζοντας ότι το διάταγμα αυτό αντιβαίνει, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 4, παράγραφος 4, και στο άρθρο 26, παράγραφος 2, του κανονισμού 1099/2009, καθόσον αφαιρεί από τους ασπαζόμενους την εβραϊκή και τη μουσουλμανική θρησκεία την εγγύηση ότι οι λατρευτικού τύπου σφαγές δεν υπόκεινται στην απαίτηση προηγούμενης αναισθητοποίησης. Συγκεκριμένα, το εν λόγω διάταγμα εμποδίζει το σύνολο των πιστών αυτών, και όχι μόνον ένα μικρό τμήμα τους, από το να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, καθόσον δεν τους επιτρέπει να προμηθεύονται κρέας προερχόμενο από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με τις αντίστοιχες θρησκευτικές επιταγές, στο μέτρο που οι επιταγές αυτές είναι αντίθετες στην τεχνική της αναστρέψιμης αναισθητοποίησης.
- 15 Όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης εκθέτουν ότι, δυνάμει του άρθρου 4, παράγραφος 1, του κανονισμού 1099/2009, σε συνδυασμό με την αιτιολογική σκέψη 20 του κανονισμού αυτού, τα ζώα πρέπει, κατ' αρχήν, να αναισθητοποιούνται πριν από τη σφαγή τους, ήτοι να διατηρούνται μέχρι τον θάνατό τους σε κατάσταση απώλειας της αισθητηριακής αντίληψης και απώλειας της ευαισθησίας τους.
- 16 Εντούτοις, σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 4, του εν λόγω κανονισμού, η υποχρέωση αναισθητοποίησης δεν ισχύει για τη σφαγή ζώων η οποία τελείται σύμφωνα με ιδιαίτερες μεθόδους προβλεπόμενες από λατρευτικούς τύπους. Κατά την αιτιολογική σκέψη 18 του ίδιου κανονισμού, η εξαίρεση αυτή υπαγορεύεται από τον σκοπό σεβασμού της θρησκευτικής ελευθερίας, η οποία κατοχυρώνεται με το άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη, όπως επισήμανε το Δικαστήριο με την απόφαση της 29ης Μαΐου 2018, Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen κ.λπ. (C-426/16, EU:C:2018:335, σκέψεις 56 και 57).
- 17 Το Grondwettelijk Hof (Συνταγματικό Δικαστήριο) παρατηρεί συναφώς ότι το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη ότι το δικαίωμα που κατοχυρώνεται με το άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη αντιστοιχεί στο δικαίωμα που διασφαλίζεται με το άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η οποία υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 (στο εξής: ΕΣΔΑ), συνήγαγε το συμπέρασμα ότι η έννοια της «θρησκείας» μπορεί να καλύπτει τόσο το *forum internum*, ήτοι τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, όσο και το *forum externum*, δηλαδή τη δημόσια εκδήλωση της θρησκευτικής πίστης.
- 18 Οι ιδιαίτερες μέθοδοι σφαγής που προβλέπονται στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων και ο σεβασμός των θρησκευτικών κανόνων διατροφής εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της θρησκευτικής ελευθερίας και μπορούν να θεωρηθούν ως δημόσια εκδήλωση θρησκευτικής πεποίθησης, κατά την έννοια του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ και του άρθρου 10, παράγραφος 1, του Χάρτη. Ειδικότερα, σκοπός της λατρευτικού τύπου σφαγής είναι να παρέχεται στους ενδιαφερόμενους πιστούς κρέας προερχόμενο από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των πιστών αυτών. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει βεβαίως κρίνει, στο πλαίσιο αυτό, με την απόφαση της 27ης Ιουνίου 2000, Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας (CE:ECHR:2000:0627JUD002741795 § 82), ότι, όταν οι πιστοί δεν στερούνται της δυνατότητας να προμηθεύονται και να καταναλώνουν κρέας προερχόμενο από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας δεν μπορεί να βαιίνει μέχρι του σημείου να περιλαμβάνει το δικαίωμα του πιστού να τελεί ο ίδιος τη λατρευτικού τύπου σφαγή.
- 19 Τούτου δοθέντος, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης υποστηρίζουν ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009 για να καταστήσουν άνευ περιεχομένου την προβλεπόμενη με το άρθρο 4, παράγραφος 4, του κανονισμού αυτού εξαίρεση από την υποχρέωση αναισθητοποίησης στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής.

- 20 Επιπλέον, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης υποστηρίζουν ότι το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα περιορίζει δυσανάλογα τη θρησκευτική ελευθερία, κατά μείζονα λόγο διότι το κρέας βοοειδών που έχουν σφαγεί σύμφωνα με θρησκευτικές επιταγές αντιπροσωπεύει μόλις ποσοστό 0,1 % επί της συνολικής ποσότητας του παραγόμενου στο Βέλγιο κρέατος και διότι οι περιπτώσεις στις οποίες η προηγούμενη αναισθητοποίηση δεν είναι επιτυχής υπερβαίνει το ποσοστό αυτό. Επιπροσθέτως, η εβραϊκή κοινότητα δεν έχει τη διαβεβαίωση ότι μπορεί να προμηθευτεί επαρκώς κρέας προερχόμενο από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με τις επιταγές της εβραϊκής θρησκείας. Εξάλλου, το τμήμα επεξεργασίας σχεδίων νομοθετικών και κανονιστικών πράξεων του Raad van State (Συμβουλίου της Επικρατείας, Βέλγιο) συνήγαγε εκ των ανωτέρω ότι η απαγόρευση σφαγής χωρίς αναισθητοποίηση θίγει δυσανάλογα τη θρησκευτική ελευθερία.
- 21 Το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα προσβάλλει τη θρησκευτική ελευθερία επίσης κατά το μέρος που εμποδίζει τους ανήκοντες στην εβραϊκή θρησκεία να τελούν τη σφαγή ζώων σύμφωνα με τη shehita, ήτοι την τελετή σφαγής που προβλέπει η θρησκεία αυτή. Συναφώς, η δυνατότητα εισαγωγής, από το εξωτερικό, κρέατος προερχόμενου από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με τις θρησκευτικές επιταγές αποτελεί στοιχείο που δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη.
- 22 Τέλος, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης θεωρούν εσφαλμένη την παραδοχή του Φλαμανδού νομοθέτη ότι η διαδικασία αναστρέψιμης αναισθητοποίησης, η οποία δεν συνεπάγεται τον θάνατο του ζώου, είναι σύμφωνη προς τις θρησκευτικές επιταγές που αφορούν τη σφαγή.
- 23 Αντιθέτως, η Φλαμανδική Κυβέρνηση και η Κυβέρνηση της Βαλλονίας φρονούν ότι το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009 παρέχει ρητώς στα κράτη μέλη την εξουσία να παρεκκλίνουν από το άρθρο 4, παράγραφος 4, του κανονισμού αυτού.
- 24 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, αφενός, ότι η παρέκκλιση από την κατ' αρχήν ισχύουσα υποχρέωση αναισθητοποίησης πριν από τη θανάτωση, παρέκκλιση την οποία προβλέπει το άρθρο 4, παράγραφος 4, του κανονισμού 1099/2009, έχει ως σκοπό τον σεβασμό της θρησκευτικής ελευθερίας, την οποία εγγυάται το άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη, και, αφετέρου, ότι το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού αυτού, σε συνδυασμό με τις αιτιολογικές σκέψεις 18 και 57 του εν λόγω κανονισμού, παρέχει στα κράτη μέλη την εξουσία, προς τον σκοπό της προαγωγής της καλής μεταχείρισης των ζώων, να παρεκκλίνουν από το εν λόγω άρθρο 4, παράγραφος 4, χωρίς όμως να διευκρινίζει τα όρια που πρέπει να τηρούν συναφώς τα κράτη μέλη.
- 25 Ως εκ τούτου, τίθεται το ζήτημα αν το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009 έχει την έννοια ότι επιτρέπει στα κράτη μέλη να θεσπίζουν εθνικούς κανόνες, όπως εκείνοι που περιλαμβάνονται στο επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα, και, επί καταφατικής απάντησης, αν η διάταξη αυτή συνάδει με την κατοχυρωμένη στο άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη θρησκευτική ελευθερία.
- 26 Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα κατήργησε, από 1ης Ιανουαρίου 2019, την εξαίρεση από την υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης, η οποία ίσχυε για τις λατρευτικού τύπου σφαγές. Από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του ως άνω διατάγματος προκύπτει επίσης ότι αφητηριακή παραδοχή του Φλαμανδού νομοθέτη ήταν ότι η σφαγή χωρίς αναισθητοποίηση προκαλεί στο ζώο ταλαιπωρία η οποία είναι δυνατόν να αποφευχθεί. Για τον λόγο αυτό, επιδίωξε να προαγάγει την καλή μεταχείριση των ζώων και να επιτύχει την εξισορρόπηση μεταξύ, αφενός, του σκοπού προαγωγής της καλής μεταχείρισης των ζώων και, αφετέρου, της διασφάλισης της θρησκευτικής ελευθερίας.
- 27 Με αυτά τα δεδομένα, προκειμένου να ανταποκριθεί, κατά το μέτρο του δυνατού, στις επιθυμίες των ενδιαφερόμενων θρησκευτικών κοινοτήτων, το άρθρο 15, παράγραφος 2, του νόμου της 14ης Αυγούστου 1986, όπως τροποποιήθηκε με το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα, επιβάλλει πλέον, στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, αναστρέψιμη αναισθητοποίηση που δεν επιφέρει τον θάνατο του ζώου. Επομένως, από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του διατάγματος

αυτού προκύπτει ότι ο Φλαμανδός νομοθέτης εκτίμησε ότι η συγκεκριμένη διάταξη ικανοποιεί τις επιθυμίες των ενδιαφερόμενων θρησκευτικών κοινοτήτων, δεδομένου ότι, κατά την εφαρμογή της τεχνικής της αντιστρέψιμης αναισθητοποίησης, τηρούνται οι θρησκευτικοί κανόνες κατ' επιταγή των οποίων το ζώο δεν πρέπει να είναι νεκρό κατά τη σφαγή του και το αίμα του πρέπει να έχει αποστραγγιστεί πλήρως.

- 28 Πάντως, η επελθούσα νομοθετική τροποποίηση δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι υποχρεώνει όλες τις θρησκευτικές κοινότητες να δεχθούν την τεχνική της αναστρέψιμης αναισθητοποίησης. Επιπλέον, και όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του επίμαχου στην υπόθεση της κύριας δίκης διατάγματος, το εν λόγω διάταγμα δεν έχει επίπτωση στη δυνατότητα των μελών των κοινοτήτων αυτών να προμηθεύονται κρέας προερχόμενο από ζώα που έχουν σφαγεί χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση, δεδομένου ότι καμία διάταξη δεν απαγορεύει την εισαγωγή τέτοιου κρέατος στην Περιφέρεια της Φλάνδρας. Εν πάση περιπτώσει, μια τέτοια απαγόρευση εισαγωγής θα ήταν αντίθετη στο άρθρο 26, παράγραφος 4, του κανονισμού 1099/2009.
- 29 Ωστόσο, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης φρονούν ότι όλο και περισσότερα κράτη μέλη απαγορεύουν, κατά το πρότυπο της Περιφέρειας της Φλάνδρας, τη σφαγή ζώων χωρίς αναισθητοποίηση ή, τουλάχιστον, την εξαγωγή κρέατος προερχόμενου από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με θρησκευτικές επιταγές, εξέλιξη που θα μπορούσε να διακυβεύσει τη δυνατότητα προμήθειας κρέατος αυτού του είδους εντός της Περιφέρειας της Φλάνδρας. Επιπροσθέτως, από την πιστοποίηση του εισαγομένου κρέατος δεν προκύπτει με βεβαιότητα αν το κρέας προέρχεται όντως από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με τις θρησκευτικές επιταγές.
- 30 Η Φλαμανδική Κυβέρνηση και η Κυβέρνηση της Βαλλονίας αντιτάσσουν ότι σε ορισμένα κράτη μέλη δεν προβλέπεται τέτοια γενική απαγόρευση θανάτωσης χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση και ότι δεν περιορίζεται το εμπόριο κρέατος εντός των συνόρων της Ένωσης.
- 31 Τέλος, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης υποστηρίζουν ότι η ερμηνεία του άρθρου 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009 υπό την έννοια ότι επιτρέπει στα κράτη μέλη να λαμβάνουν μέτρα όπως τα προβλεπόμενα με το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα θα παραβίαζε τις αρχές της ισότητας, της απαγόρευσης των διακρίσεων και της θρησκευτικής πολυμορφίας, οι οποίες κατοχυρώνονται αντιστοίχως με τα άρθρα 20, 21 και 22 του Χάρτη. Στο πλαίσιο αυτό, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης παρατηρούν ότι το εν λόγω διάταγμα, το οποίο εκδόθηκε κατ' εφαρμογήν του ως άνω κανονισμού, επιφυλάσσει, χωρίς καμία εύλογη δικαιολογία, διαφορετική μεταχείριση, αφενός, σε όσους θανατώνουν ζώα στο πλαίσιο κυνηγετικών ή αλιευτικών δραστηριοτήτων ή στο πλαίσιο της καταπολέμησης των επιβλαβών οργανισμών και, αφετέρου, σε όσους θανατώνουν ζώα σύμφωνα με ιδιαίτερες μεθόδους σφαγής που προβλέπονται από τους λατρευτικούς τυπικούς ορισμένης θρησκείας.
- 32 Υπό τις συνθήκες αυτές το Grondwettelijk Hof (Συνταγματικό Δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα εξής προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Πρέπει το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού [1099/2009] να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει στα κράτη μέλη, κατά παρέκκλιση από τη διάταξη του άρθρου 4, παράγραφος 4, του εν λόγω κανονισμού και προς τον σκοπό της βελτιώσεως της καλής διαβιώσεως των ζώων, να θεσπίζουν κανόνες, όπως αυτοί που προβλέπονται στο [επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα], οι οποίοι, αφενός, προβλέπουν την απαγόρευση της σφαγής ζώων χωρίς αναισθητοποίηση που ισχύει και για σφαγή που πραγματοποιείται στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων και, αφετέρου, καθορίζουν εναλλακτική μέθοδο αναισθητοποίησης για σφαγή που πραγματοποιείται στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων, τέτοιας μορφής ώστε να εξασφαλίζεται ότι η αναισθητοποίηση είναι αναστρέψιμη και δεν μπορεί να επιφέρει τον θάνατο του ζώου;

- 2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, παραβιάζει το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του [κανονισμού 1099/2009], κατά τον τρόπο που ερμηνεύθηκε στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το άρθρο 10, παράγραφος 1, του [Χάρτη];
- 3) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, παραβιάζει το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 4, του [κανονισμού 1099/2009], κατά τον τρόπο που ερμηνεύθηκε στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, τα άρθρα 20, 21 και 22 του [Χάρτη], δεδομένου ότι για τα ζώα που υποβάλλονται σε ιδιαίτερες μεθόδους σφαγής που επιβάλλονται από λατρευτικούς τύπους προβλέπει μόνο υπό όρους εξαίρεση από την υποχρέωση αναισθητοποίησης των ζώων (άρθρο 4, παράγραφος 4, σε συνδυασμό με το άρθρο 26, παράγραφος 2[, του κανονισμού αυτού]), ενώ για τη θανάτωση ζώων κατά τη διάρκεια κυνηγετικών δραστηριοτήτων, δραστηριοτήτων αλιείας και κατά τη διάρκεια πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων προβλέπονται, για τους αναφερόμενους στις αιτιολογικές σκέψεις του εν λόγω κανονισμού λόγους, ρυθμίσεις κατά τις οποίες οι δραστηριότητες αυτές δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του εν λόγω κανονισμού ή δεν υπάγονται στην υποχρέωση της αναισθητοποίησης του ζώου κατά τη θανάτωσή του (άρθρο 1, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, και παράγραφος 3[, του ίδιου κανονισμού]);»

Επί του αιτήματος επανάληψης της προφορικής διαδικασίας

- 33 Με δικόγραφο που κατέθεσαν στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 2 Οκτωβρίου 2020, οι CICB κ.λπ. και οι Kosher Poultry κ.λπ. ζήτησαν από το Δικαστήριο να διατάξει την επανάληψη της προφορικής διαδικασίας, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 83 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου.
- 34 Προς στήριξη του αιτήματός τους, οι CICB κ.λπ. και οι Kosher Poultry κ.λπ. υποστηρίζουν, κατ' ουσίαν, ότι η Sejm (Δίαιτα, Πολωνία) ψήφισε στις 18 Σεπτεμβρίου 2020 σχέδιο νόμου για την απαγόρευση εξαγωγής κρέατος προερχόμενου από ζώα που έχουν θανατωθεί στο πλαίσιο λατρευτικού τύπου σφαγής. Στο μέτρο που το κράτος μέλος αυτό αποτελεί, για την εβραϊκή κοινότητα του Βελγίου, τον σημαντικότερο προμηθευτή κρέατος κοσέρ και δεν υπάρχει καμία συγκεκριμένη εναλλακτική λύση, η ψήφιση αυτού του σχεδίου νόμου αποδεικνύει κατά μείζονα λόγο τον δυσανάλογο χαρακτήρα του επίμαχου στην υπόθεση της κύριας δίκης διατάγματος και, κατά συνέπεια, συνιστά νέο πραγματικό περιστατικό δυνάμενο να ασκήσει αποφασιστική επιρροή επί της αποφάσεως του Δικαστηρίου.
- 35 Δυνάμει του άρθρου 83 του Κανονισμού Διαδικασίας του, το Δικαστήριο μπορεί οποτεδήποτε, αφού ακούσει τον γενικό εισαγγελέα, να διατάξει την επανάληψη της προφορικής διαδικασίας, ιδίως όταν ένας διάδικος, μετά τη λήξη της διαδικασίας αυτής, επικαλείται νέο πραγματικό περιστατικό δυνάμενο να ασκήσει αποφασιστική επιρροή επί της αποφάσεως του Δικαστηρίου ή ακόμη όταν, προς επίλυση της διαφοράς, το Δικαστήριο χρειάζεται να στηριχθεί σε επιχείρημα επί του οποίου δεν διεξήχθη συζήτηση μεταξύ των ενδιαφερομένων.
- 36 Εν προκειμένω, δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο.
- 37 Συγκεκριμένα, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, με ερώτηση την οποία έθεσε στην Περιφέρεια της Φλάνδρας και επί της οποίας τοποθετήθηκαν όλοι οι μετέχοντες στη διαδικασία, το Δικαστήριο εξέτασε την περίπτωση –η οποία βαίνει πέραν εκείνης που επικαλέστηκαν οι CICB κ.λπ. και οι Kosher Poultry κ.λπ. με το αίτημά τους περί επανάληψης της προφορικής διαδικασίας– να θεσπίσουν όλα τα κράτη μέλη μέτρο που να απαγορεύει, κατά το πρότυπο του επίμαχου στην υπόθεση της κύριας δίκης διατάγματος, τη θανάτωση ζώων χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση στο πλαίσιο λατρευτικού τύπου σφαγής.

- 38 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, δεδομένου ότι το σχέδιο νόμου περί του οποίου έγινε λόγος στη σκέψη 34 της παρούσας αποφάσεως δεν είναι ικανό να αποτελέσει νέο πραγματικό περιστατικό δυνάμενο να ασκήσει αποφασιστική επιρροή επί της αποφάσεως του Δικαστηρίου ούτε πραγματικό περιστατικό σχετικό με επιχείρημα επί του οποίου δεν διεξήχθη συζήτηση μεταξύ των ενδιαφερομένων, κατά την έννοια του άρθρου 83 του Κανονισμού Διαδικασίας, το Δικαστήριο, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, κρίνει ότι δεν συντρέχει λόγος να διατάξει την επανάληψη της προφορικής διαδικασίας.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου και του δευτέρου ερωτήματος

- 39 Με το πρώτο και το δεύτερο ερώτημά του, τα οποία πρέπει να συνεξεταστούν, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 13 ΣΛΕΕ και του άρθρου 10, παράγραφος 1, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε ρύθμιση κράτους μέλους η οποία επιβάλλει, στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, αναστρέψιμη διαδικασία αναισθητοποίησης που δεν επιφέρει τον θάνατο του ζώου.
- 40 Προκαταρκτικώς, επισημαίνεται ότι ο κανονισμός 1099/2009, ο οποίος έχει ως νομική βάση το άρθρο 37 ΕΚ (νυν άρθρο 43 ΣΛΕΕ) και εντάσσεται στο πλαίσιο του κοινοτικού σχεδίου δράσης για την προστασία και την καλή μεταχείριση των ζώων 2006-2010 [COM(2006) 13 τελικό της 23ης Ιανουαρίου 2006], αποσκοπεί στη θέσπιση κοινών κανόνων για την προστασία της καλής μεταχείρισης των ζώων κατά τη σφαγή ή τη θανάτωσή τους εντός της Ένωσης και εδράζεται, όπως αναφέρεται στην αιτιολογική σκέψη 4 του κανονισμού, στην αντίληψη ότι η προστασία των ζώων κατά τη σφαγή τους αποτελεί ζήτημα γενικού συμφέροντος.
- 41 Συναφώς, υπενθυμίζεται κατ' αρχάς ότι το άρθρο 4, παράγραφος 1, του κανονισμού 1099/2009, σε συνδυασμό με την αιτιολογική σκέψη 20 του κανονισμού αυτού, καθιερώνει την αρχή της αναισθητοποίησης των ζώων πριν από τη θανάτωσή τους και την ανάγει μάλιστα σε υποχρέωση, δεδομένου ότι επιστημονικές μελέτες έχουν αποδείξει ότι η αναισθητοποίηση αποτελεί τη μέθοδο που θίγει στον μικρότερο δυνατό βαθμό την καλή μεταχείριση των ζώων κατά τη σφαγή (πρβλ. απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 2019, *CEuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs*, C-497/17, EU:C:2019:137, σκέψη 47). Όπως προκύπτει από την αιτιολογική σκέψη 4 του εν λόγω κανονισμού, η προβλεπόμενη με τη διάταξη αυτή αρχή της προηγούμενης αναισθητοποίησης αποτελεί έκφραση της ενωσιακής αξίας της καλής διαβίωσης των ζώων, όπως η αξία αυτή κατοχυρώνεται πλέον με το άρθρο 13 ΣΛΕΕ, δυνάμει του οποίου η Ένωση και τα κράτη μέλη λαμβάνουν πλήρως υπόψη τις απαιτήσεις καλής διαβίωσης των ζώων κατά τη διαμόρφωση και την εφαρμογή της πολιτικής της Ένωσης.
- 42 Η αρχή αυτή ανταποκρίνεται στον πρωταρχικό σκοπό της καλής διαβίωσης των ζώων, του οποίου την επίτευξη επιδιώκει ο κανονισμός 1099/2009 και ο οποίος προκύπτει από τον τίτλο αυτό καθεαυτό του εν λόγω κανονισμού και από την αιτιολογική του σκέψη 2, τούτο δε συμφώνως προς το προαναφερθέν άρθρο 13 ΣΛΕΕ (πρβλ. απόφαση της 29ης Μαΐου 2018, *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen κ.λπ.*, C-426/16, EU:C:2018:335, σκέψεις 63 και 64).
- 43 Εν συνεχεία, το άρθρο 4, παράγραφος 4, του κανονισμού 1099/2009 ορίζει ότι η αρχή της προηγούμενης αναισθητοποίησης δεν ισχύει όσον αφορά τα ζώα που υποβάλλονται σε ιδιαίτερες μεθόδους σφαγής προβλεπόμενες από λατρευτικούς τύπους, υπό την προϋπόθεση ότι η σφαγή διενεργείται σε σφαγείο. Μολονότι η διάταξη αυτή, εξεταζόμενη υπό το πρίσμα της αιτιολογικής σκέψης 18 του κανονισμού αυτού, δέχεται την τέλεση λατρευτικού τύπου σφαγής, στο πλαίσιο της οποίας το ζώο ενδεχομένως θανατώνεται χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση, εντούτοις η σφαγή αυτού του είδους επιτρέπεται στην Ένωση μόνον κατ' εξαίρεση και αποκλειστικώς προκειμένου να

διασφαλιστεί ο σεβασμός της θρησκευτικής ελευθερίας, δεδομένου ότι δεν είναι ικανή να περιορίσει τον πόνο, την αγωνία και την ταλαιπωρία του ζώου κατά τρόπο εξίσου αποτελεσματικό με τη σφαγή κατόπιν αναισθητοποίησης, η οποία, σύμφωνα με το άρθρο 2, στοιχείο στ', του εν λόγω κανονισμού, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα της αιτιολογικής σκέψης 20, είναι αναγκαία προκειμένου να επιφέρει απώλεια της αισθητηριακής αντίληψης και της ευαισθησίας του ζώου και, ως εκ τούτου, να περιορίσει σημαντικά την ταλαιπωρία του (πρβλ. απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 2019, *Ceuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs*, C-497/17, EU:C:2019:137, σκέψη 48).

- 44 Όπως προκύπτει από την αιτιολογική σκέψη 15 του κανονισμού 1099/2009, η ως άνω παρέκκλιση εδράζεται στην ανάγκη να τηρούνται οι νομοθετικές ή διοικητικές διατάξεις καθώς και τα έθιμα των κρατών μελών που αφορούν, ιδίως, τους λατρευτικούς τύπους, τις πολιτιστικές παραδόσεις και την κατά τόπους πολιτιστική κληρονομιά, κατά τη διαμόρφωση και την εφαρμογή των πολιτικών της Ένωσης, μεταξύ άλλων, στους τομείς της γεωργίας και της εσωτερικής αγοράς. Επομένως, η εν λόγω παρέκκλιση συγκεκριμενοποιεί, συμφώνως προς το άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη, τη θετική δέσμευση του νομοθέτη της Ένωσης να διασφαλίσει τον αποτελεσματικό σεβασμό της θρησκευτικής ελευθερίας και του δικαιώματος εκδήλωσης του θρησκευάτος ή των πεποιθήσεων μέσω της άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων και μέσω των τελετών, μεταξύ άλλων, υπέρ των θρησκευόμενων μουσουλμάνων και των θρησκευόμενων εβραίων (πρβλ. απόφαση της 29ης Μαΐου 2018, *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen κ.λπ.*, C-426/16, EU:C:2018:335, σκέψεις 56 και 57).
- 45 Επιπλέον, από την αιτιολογική σκέψη 18 του εν λόγω κανονισμού προκύπτει ότι, «[ε]πειδή οι διατάξεις [του δικαίου της Ένωσης] που ισχύουν για τη σφαγή στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων[, όπως θεσπίστηκαν με την οδηγία 93/119,] έχουν μεταφερθεί με διαφορετικό τρόπο στις εθνικές νομοθεσίες, ανάλογα με το εθνικό πλαίσιο, και δεδομένου ότι οι εθνικοί κανόνες λαμβάνουν υπόψη πτυχές που υπερβαίνουν τον σκοπό του παρόντος κανονισμού», ο νομοθέτης της Ένωσης έκρινε «σκόπιμο να διατηρηθεί μεν η παρέκκλιση από την υποχρέωση αναισθητοποίησης πριν από τη σφαγή, αλλά να παρασχεθεί κάποιο περιθώριο επικουρικότητας σε κάθε κράτος μέλος». Προς τούτο, το άρθρο 26, παράγραφος 1, του κανονισμού 1099/2009 επιτρέπει στα κράτη μέλη να διατηρούν σε ισχύ εθνικούς κανόνες που αποσκοπούν να εξασφαλίσουν ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους και οι οποίοι ήταν εφαρμοστέοι κατά τον χρόνο έναρξης ισχύος του κανονισμού, ενώ το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού αυτού ορίζει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν εθνικούς κανόνες που αποσκοπούν να εξασφαλίσουν ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους σε σχέση με εκείνους που περιλαμβάνονται στον εν λόγω κανονισμό όσον αφορά, μεταξύ άλλων, «τη σφαγή ζώων και τις σχετικές εργασίες σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 4», με τη διευκρίνιση ότι, κατά το άρθρο 2, στοιχείο β', του ίδιου κανονισμού, οι σχετικές εργασίες περί των οποίων γίνεται λόγος περιλαμβάνουν την αναισθητοποίηση.
- 46 Τέλος, το άρθρο 26, παράγραφος 4, του κανονισμού 1099/2009 διευκρινίζει ότι τα κράτη μέλη δεν απαγορεύουν ούτε παρεμποδίζουν τη θέση σε κυκλοφορία, εντός της επικράτειάς τους, προϊόντων ζωικής προέλευσης που παράγονται από ζώα τα οποία έχουν θανατωθεί σε άλλο κράτος μέλος, με την αιτιολογία ότι τα συγκεκριμένα ζώα δεν έχουν θανατωθεί σύμφωνα με τις εθνικές ρυθμίσεις των κρατών αυτών, οι οποίες αποσκοπούν σε ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους.
- 47 Επομένως, το πλέγμα διατάξεων του κανονισμού 1099/2009 του άρθρου 13 ΣΛΕΕ, κατά το οποίο «η Ένωση και τα κράτη μέλη λαμβάνουν πλήρως υπόψη τους τις απαιτήσεις καλής διαβίωσης των ζώων ως ευαίσθητων όντων τηρώντας ταυτοχρόνως τις νομοθετικές ή διοικητικές διατάξεις και τα έθιμα των κρατών μελών που αφορούν ιδίως τα θρησκευτικά τυπικά, τις πολιτιστικές παραδόσεις και την κατά τόπους πολιτιστική κληρονομιά». Από το πλέγμα διατάξεων αυτό προκύπτει ότι ο εν λόγω κανονισμός δεν προβαίνει ο ίδιος στον αναγκαίο συμβιβασμό μεταξύ της καλής διαβίωσης των ζώων και της ελευθερίας εκδήλωσης του θρησκευάτος, αλλά θέτει μόνον το πλαίσιο για τον συμβιβασμό των δύο αυτών αρχών, στον οποίο οφείλουν να προβαίνουν τα κράτη μέλη.

- 48 Από τις εκτιμήσεις που εκτίθενται στις σκέψεις 44 έως 47 της παρούσας αποφάσεως προκύπτει, αφενός, ότι το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009 δεν παραβιάζει την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκειώματος, όπως αυτή κατοχυρώνεται με το άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη, και, αφετέρου, ότι τα κράτη μέλη, στο πλαίσιο της δυνατότητας που τους αναγνωρίζει η διάταξη αυτή, να θεσπίζουν επιπλέον κανόνες με σκοπό τη διασφάλιση προστασίας των ζώων ευρύτερης από εκείνη που προβλέπει ο εν λόγω κανονισμός, δύνανται, μεταξύ άλλων, να επιβάλουν υποχρέωση αναισθητοποίησης πριν από τη θανάτωση των ζώων, η οποία ισχύει επίσης στο πλαίσιο σφαγής τελούμενης βάσει λατρευτικών τύπων, υπό την επιφύλαξη, πάντως, του σεβασμού των κατοχυρωμένων με τον Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων.
- 49 Συγκεκριμένα, συμφώνως προς το άρθρο 51, παράγραφος 1, του Χάρτη, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να σέβονται τα κατοχυρωμένα με αυτόν θεμελιώδη δικαιώματα στην περίπτωση που κάνουν χρήση της ως άνω δυνατότητας.
- 50 Όσον αφορά το συμβατό εθνικών μέτρων που έχουν ληφθεί βάσει του άρθρου 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009 με την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκειώματος, υπενθυμίζεται ότι το άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη προβλέπει ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, και διευκρινίζει ότι το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκειώματος ή πεποιθήσεων καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκειώματος ή των πεποιθήσεων, ατομικά ή συλλογικά, δημοσία ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές.
- 51 Συναφώς, εθνική ρύθμιση που έχει θεσπιστεί βάσει του άρθρου 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του ως άνω κανονισμού και επιβάλλει, στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, αναστρέψιμη αναισθητοποίηση που δεν επιφέρει τον θάνατο του ζώου, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της ελευθερίας εκδήλωσης του θρησκειώματος, την οποία εγγυάται το άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη.
- 52 Πράγματι, ο Χάρτης δέχεται μια ευρεία έννοια του χρησιμοποιούμενου στην ως άνω διάταξη όρου «θρησκεία», που καλύπτει τόσο το *forum internum*, δηλαδή τις πεποιθήσεις, όσο και το *forum externum*, δηλαδή τη δημόσια εκδήλωση της θρησκευτικής πίστης, το δε Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η λατρευτικού τύπου σφαγή εμπίπτει στην ελευθερία εκδήλωσης του θρησκειώματος, την οποία εγγυάται το άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη (απόφαση της 29ης Μαΐου 2018, *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen κ.λπ.*, C-426/16, EU:C:2018:335, σκέψεις 44 και 49).
- 53 Όπως υποστηρίζουν οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης, το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα, το οποίο εκδόθηκε βάσει του άρθρου 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009, καθόσον επιβάλλει υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης του ζώου στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, ορίζοντας συγχρόνως ότι η αναισθητοποίηση αυτή πρέπει να είναι αναστρέψιμη και να μην προκαλεί τον θάνατο του ζώου, παρίσταται ασυμβίβαστο με ορισμένες επιταγές της εβραϊκής και της μουσουλμανικής θρησκείας.
- 54 Συναφώς, από την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι, για τους προσφεύγοντες της κύριας δίκης, η λατρευτικού τύπου σφαγή ανταποκρίνεται σε ειδικές θρησκευτικές επιταγές οι οποίες απαιτούν, κατ' ουσίαν, οι πιστοί να καταναλώνουν μόνο κρέας ζώων που έχουν σφαγεί χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση, προκειμένου να διασφαλίζεται ότι τα ζώα δεν υποβάλλονται σε καμία διεργασία ικανή να επιφέρει τον θάνατο πριν από τη σφαγή και ότι το αίμα τους έχει αποστραγγιστεί.
- 55 Ως εκ τούτου, το διάταγμα αυτό συνεπάγεται περιορισμό της άσκησης του δικαιώματος στην ελευθερία των εβραίων και των μουσουλμάνων πιστών να εκδηλώνουν το θρήσκευμά τους, όπως η ελευθερία αυτή κατοχυρώνεται με το άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη.

- 56 Υπενθυμίζεται συναφώς ότι το άρθρο 52, παράγραφος 3, του Χάρτη αποσκοπεί στη διασφάλιση της αναγκαίας συνοχής μεταξύ των δικαιωμάτων που περιλαμβάνονται σε αυτόν και των αντίστοιχων δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ, χωρίς να θίγεται η αυτονομία του δικαίου της Ένωσης και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επομένως, για την ερμηνεία του Χάρτη πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα αντίστοιχα δικαιώματα της ΕΣΔΑ, ως όριο ελάχιστης προστασίας [πρβλ. αποφάσεις της 21ης Μαΐου 2019, Επιτροπή κατά Ουγγαρίας (Επικαρπίες επί γεωργικών γαιών), C-235/17, EU:C:2019:432, σκέψη 72 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, καθώς και της 6ης Οκτωβρίου 2020, La Quadrature du Net κ.λπ., C-511/18, C-512/18 και C-520/18, EU:C:2020:791, σκέψη 124]. Στο μέτρο που από τις επεξηγήσεις τις σχετικές με το άρθρο 10 του Χάρτη προκύπτει ότι η ελευθερία που κατοχυρώνεται στην παράγραφο 1 της διάταξης αυτής αντιστοιχεί στην ελευθερία που κατοχυρώνεται με το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ, η τελευταία αυτή ελευθερία πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για την ερμηνεία του άρθρου 10, παράγραφος 1, του Χάρτη.
- 57 Κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, η οποία προστατεύεται με το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ, αποτελεί ένα από τα θεμέλια μιας «δημοκρατικής κοινωνίας» κατά την έννοια της Συμβάσεως αυτής, στο μέτρο που η πολυφωνία, η οποία είναι συμφύης με την ύπαρξη μιας τέτοιας κοινωνίας, εξαρτάται από την ελευθερία αυτή (πρβλ. αποφάσεις του ΕΔΔΑ της 18ης Φεβρουαρίου 1999, *Buscarini* κ.λπ. κατά Αγίου Μαρίνου, CE:ECHR:1999:0218JUD002464594 § 34 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, καθώς και της 17ης Φεβρουαρίου 2011, *Wasmuth* κατά Γερμανίας, CE:ECHR:2011:0217JUD001288403 § 50). Ειδικότερα, το άρθρο 9, παράγραφος 2, της ΕΣΔΑ ορίζει ότι «η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία, διά την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.»
- 58 Ομοίως, κατά το άρθρο 52, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, του Χάρτη, κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που αναγνωρίζονται με τον Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Στη δεύτερη περίοδο, η διάταξη αυτή προβλέπει ότι, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε σκοπούς γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων.
- 59 Υπό το πρίσμα των ανωτέρω εκτιμήσεων θα πρέπει να εξεταστεί αν εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης του ζώου στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, απαιτώντας συγχρόνως η αναισθητοποίηση αυτή να είναι αναστρέψιμη και να μην προκαλεί τον θάνατο του ζώου, πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 52, παράγραφοι 1 και 3, του Χάρτη, σε συνδυασμό με το άρθρο 13 ΣΛΕΕ.
- 60 Κατά πρώτον, στο μέτρο που απορρέει από το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα, ο περιορισμός στην άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευματος, ο οποίος διαπιστώθηκε στη σκέψη 55 της παρούσας αποφάσεως, προβλέπεται από τον νόμο, κατά την έννοια του άρθρου 52, παράγραφος 1, του Χάρτη.
- 61 Κατά δεύτερον, εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης του ζώου στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, απαιτώντας συγχρόνως η αναισθητοποίηση αυτή να είναι αναστρέψιμη και να μην προκαλεί τον θάνατο του ζώου, σέβεται το βασικό περιεχόμενο του άρθρου 10 του Χάρτη, δεδομένου ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της ενώπιον του Δικαστηρίου δικογραφίας, όπως μνημονεύθηκαν στη σκέψη 54 της παρούσας αποφάσεως, η επέμβαση που απορρέει από αυτή τη ρύθμιση περιορίζεται σε μία πτυχή της ειδικής λατρευτικής πράξης την οποία αποτελεί η εν λόγω σφαγή, χωρίς, πάντως, να απαγορεύει τη συγκεκριμένη σφαγή αυτή καθαυτήν.

- 62 Κατά τρίτον, όσον αφορά το ζήτημα του αν ο περιορισμός του κατοχυρωμένου με το άρθρο 10 του Χάρτη δικαιώματος, ο οποίος απορρέει από εθνική ρύθμιση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, εξυπηρετεί σκοπό γενικού συμφέροντος, από τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στην αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι βούληση του Φλαμανδού νομοθέτη ήταν να προαγάγει την καλή μεταχείριση των ζώων. Πράγματι, στις προπαρασκευαστικές εργασίες του επίμαχου στην υπόθεση της κύριας δίκης διατάγματος επισημαίνεται ότι «[η] Φλάνδρα αποδίδει μεγάλη σημασία στην καλή μεταχείριση των ζώων», ότι «[σ]κοπός, λοιπόν, είναι να αποκλειστεί στη Φλάνδρα οποιαδήποτε ταλαιπωρία των ζώων, η οποία είναι δυνατόν να αποφευχθεί», ότι «[η] σφαγή χωρίς αναισθητοποίηση των ζώων είναι ασυμβίβαστη με την αρχή αυτή», και ότι «[μ]ολονότι άλλα μέτρα, λιγότερο δραστικά σε σχέση με την απαγόρευση της σφαγής χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση, θα μπορούσαν να περιορίσουν ως ένα βαθμό τις αρνητικές επιπτώσεις που έχει η εν λόγω μέθοδος σφαγής στην καλή μεταχείριση των ζώων, τέτοια μέτρα δεν αναιρούν το ενδεχόμενο να εξακολουθήσει να υφίσταται μια πολύ σοβαρή προσβολή της καλής μεταχείρισης των ζώων».
- 63 Όπως προκύπτει τόσο από τη νομολογία του Δικαστηρίου (πρβλ. αποφάσεις της 17ης Ιανουαρίου 2008, *Viamex Agrar Handel* και *ZVK*, C-37/06 και C-58/06, EU:C:2008:18, σκέψη 22· της 19ης Ιουνίου 2008, *Nationale Raad van Dierenkwekers en Liefhebbers* και *Andibel*, C-219/07, EU:C:2008:353, σκέψη 27· της 10ης Σεπτεμβρίου 2009, Επιτροπή κατά Βελγίου, C-100/08, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2009:537, σκέψη 91, καθώς και της 23ης Απριλίου 2015, *Zuchtvieh-Export*, C-424/13, EU:C:2015:259, σκέψη 35) όσο και από το άρθρο 13 ΣΛΕΕ, η προστασία της καλής διαβίωσης των ζώων αποτελεί σκοπό γενικού συμφέροντος αναγνωριζόμενο από την Ένωση.
- 64 Κατά τέταρτον, όσον αφορά την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, η αρχή αυτή επιτάσσει όπως οι περιορισμοί τους οποίους το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα θέτει στην ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευματος δεν υπερβαίνουν τα όρια αυτού που είναι κατάλληλο και αναγκαίο για την επίτευξη των θεμιτών σκοπών τους οποίους επιδιώκει η ρύθμιση αυτή, εξυπακουόμενου ότι, όταν υφίσταται δυνατότητα επιλογής μεταξύ περισσότερων κατάλληλων μέτρων, πρέπει να επιλέγεται το λιγότερο επαχθές και ότι τα μειονεκτήματα που προκαλούνται από το μέτρο αυτό δεν πρέπει να είναι υπέρμετρα σε σχέση με τους επιδιωκόμενους σκοπούς [πρβλ. απόφαση της 20ής Μαρτίου 2018, *Menci*, C-524/15, EU:C:2018:197, σκέψη 46 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, καθώς και της 30ής Απριλίου 2019, *Ιταλία κατά Συμβουλίου (Αλιευτική ποσόστωση για τον ξιφία της Μεσογείου)*, C-611/17, EU:C:2019:332, σκέψη 55].
- 65 Όταν εγείρεται ζήτημα ως προς πλείονα θεμελιώδη δικαιώματα και αρχές που κατοχυρώνονται με τις Συνθήκες, όπως είναι, εν προκειμένω, το δικαίωμα που διασφαλίζεται με το άρθρο 10 του Χάρτη και η καλή διαβίωση των ζώων που κατοχυρώνεται με το άρθρο 13 ΣΛΕΕ, η εκτίμηση της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας πρέπει να διενεργείται λαμβανομένης υπόψη της ανάγκης συμβιβασμού των επιταγών που συνδέονται με την προστασία των διαφόρων αυτών δικαιωμάτων και αρχών και με δίκαιη εξισορρόπηση μεταξύ τους (πρβλ. απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 2019, *Deutsche Umwelthilfe*, C-752/18, EU:C:2019:1114, σκέψη 50 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 66 Συναφώς, διαπιστώνεται ότι εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης του ζώου στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, απαιτώντας συγχρόνως η αναισθητοποίηση αυτή να είναι αναστρέψιμη και να μην προκαλεί τον θάνατο του ζώου, είναι ικανή να επιτύχει τον σκοπό της προαγωγής της καλής μεταχείρισης των ζώων που μνημονεύεται στη σκέψη 62 της παρούσας αποφάσεως.
- 67 Από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου προκύπτει ότι, οσάκις ανακύπτουν ζητήματα γενικής πολιτικής, όπως είναι ο καθορισμός των σχέσεων μεταξύ κράτους και θρησκειών, ως προς τα οποία μπορεί ευλόγως να υφίσταται βαθιά διάσταση απόψεων σε ένα δημοκρατικό κράτος, θα πρέπει να αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στον ρόλο της αρμόδιας προς λήψη αποφάσεων εθνικής αρχής. Για τον λόγο αυτό, πρέπει, κατ' αρχήν, να αναγνωρίζεται στο κράτος, εντός του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ, ευρύ περιθώριο εκτίμησης προκειμένου να αποφασίζει αν και σε ποιον βαθμό είναι «αναγκαίος» ένας περιορισμός του δικαιώματος εκδήλωσης

του θρησκευματος ή των πεποιθήσεων. Εντούτοις, το περιθώριο εκτίμησης που αναγνωρίζεται κατ' αυτόν τον τρόπο στα κράτη μέλη, ελλείψει συναίνεσης σε επίπεδο Ένωσης, πρέπει να συνδυάζεται με έναν ευρωπαϊκό έλεγχο ο οποίος συνίσταται, μεταξύ άλλων, στην εξέταση του αν τα μέτρα που λαμβάνονται σε εθνικό επίπεδο δικαιολογούνται επί της αρχής και αν είναι αναλογικά (πρβλ. απόφαση του ΕΔΔΑ της 1ης Ιουλίου 2014, S.A.S. κατά Γαλλίας, CE:ECHR:2014:0701JUD004383511 §§ 129 και 131 καθώς και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

- 68 Όπως προκύπτει από τις αιτιολογικές σκέψεις 18 και 57 του κανονισμού 1099/2009, η έλλειψη συναίνεσης μεταξύ των κρατών μελών ως προς τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τη λατρευτικού τύπου σφαγή ήταν ακριβώς ο λόγος που υπαγόρευσε τη θέσπιση των άρθρων 4 και 26 του κανονισμού αυτού.
- 69 Πράγματι, η αιτιολογική σκέψη 18 του κανονισμού 1099/2009 αναφέρει, όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 45 της παρούσας αποφάσεως, ότι είναι σκόπιμο να διατηρηθεί μεν η παρέκκλιση από την υποχρέωση αναισθητοποίησης των ζώων πριν από τη σφαγή, αλλά να παρασχεθεί κάποιο περιθώριο επικουρικότητας σε κάθε κράτος μέλος.
- 70 Στη δε αιτιολογική σκέψη 57 του ίδιου κανονισμού, αφού επισημαίνεται ότι οι Ευρωπαίοι πολίτες αναμένουν ότι, κατά τη σφαγή των ζώων, τηρούνται στοιχειώδεις κανόνες καλής μεταχείρισης, υπογραμμίζεται ότι, σε ορισμένους τομείς, η στάση έναντι των ζώων υπαγορεύεται επίσης από τις εθνικές αντιλήψεις και ότι, σε ορισμένα κράτη μέλη, υπάρχουν αιτήματα να διατηρηθούν ή να θεσπιστούν κανόνες καλής μεταχείρισης διεξοδικότεροι από εκείνους που έχουν αποφασιστεί σε επίπεδο Ένωσης. Επομένως, πάντοτε σύμφωνα με την εν λόγω αιτιολογική σκέψη, προς το συμφέρον των ζώων και εφόσον δεν θίγεται η λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, θα πρέπει να παρέχεται στα κράτη μέλη ορισμένη ευελιξία ώστε να διατηρούν ή, σε ορισμένους ειδικούς τομείς, να θεσπίζουν διεξοδικότερους εθνικούς κανόνες.
- 71 Ως εκ τούτου, ο νομοθέτης της Ένωσης, αναφερόμενος στην ύπαρξη διαφορετικών «εθνικών αντιλήψεων» σε σχέση με τα ζώα, καθώς και στην ανάγκη να παρασχεθεί «ορισμένη ευελιξία» ή ακόμη και «κάποιο περιθώριο επικουρικότητας» στα κράτη μέλη, θέλησε να διαφυλάξει το κοινωνικό πλαίσιο που υφίσταται σε κάθε κράτος μέλος αναφορικά με τα ζητήματα αυτά και να αναγνωρίσει σε κάθε κράτος μέλος ευρύ περιθώριο εκτίμησης στο πλαίσιο του αναγκαίου συμβιβασμού του άρθρου 13 ΣΛΕΕ με το άρθρο 10 του Χάρτη, προκειμένου να εξασφαλιστεί μια δίκαιη εξισορρόπηση μεταξύ, αφενός, της προστασίας της καλής μεταχείρισης των ζώων κατά τη θανάτωσή τους και, αφετέρου, του σεβασμού της ελευθερίας εκδήλωσης του θρησκευματος.
- 72 Όσον αφορά, ειδικότερα, το ζήτημα του κατά πόσον η επέμβαση στην ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευματος, η οποία απορρέει από το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα, είναι αναγκαία, επισημαίνεται ότι από τις επιστημονικές γνωματεύσεις της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων (EFSA), περί των οποίων γίνεται λόγος στην αιτιολογική σκέψη 6 του κανονισμού 1099/2009, προκύπτει ότι οι επιστήμονες έχουν συναινέσει στη διαπίστωση ότι η προηγούμενη αναισθητοποίηση αποτελεί το βέλτιστο μέσο για τη μείωση της ταλαιπωρίας του ζώου κατά τον χρόνο της θανάτωσής του.
- 73 Λαμβάνοντας υπόψη αυτά ακριβώς τα δεδομένα, ο Φλαμανδός νομοθέτης επισήμανε, στις προπαρασκευαστικές εργασίες του επίμαχου στην υπόθεση της κύριας δίκης διατάγματος, ότι «[η] απόσταση που χωρίζει την εξάλειψη της ταλαιπωρίας των ζώων, αφενός, και τη σφαγή χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση, αφετέρου, θα παραμείνει πολύ μεγάλη, ακόμη και αν ληφθούν λιγότερο ριζικά μέτρα για τον όσο το δυνατόν μεγαλύτερο περιορισμό της προσβολής που υφίσταται η καλή μεταχείριση των ζώων».

- 74 Εκ των ανωτέρω έπεται ότι ο Φλαμανδός νομοθέτης θεώρησε, χωρίς να υπερβεί το περιθώριο εκτίμησης περί του οποίου έγινε λόγος στη σκέψη 67 της παρούσας αποφάσεως, ότι οι περιορισμοί τους οποίους θέτει το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα στην ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευάματος, επιβάλλοντας υποχρέωση προηγούμενης αναστρέψιμη αναισθητοποίησης που δεν επιφέρει τον θάνατο του ζώου, πληρούν την προϋπόθεση της αναγκαιότητας.
- 75 Όσον αφορά, τέλος, το ζήτημα του κατά πόσον η επέμβαση στην ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευάματος, η οποία απορρέει από το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα, είναι αναλογική, πρώτον, όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του διατάγματος αυτού, οι οποίες παρατέθηκαν στη σκέψη 13 της παρούσας αποφάσεως, ο Φλαμανδός νομοθέτης στηρίχθηκε σε επιστημονικές έρευνες με τις οποίες αποδείχθηκε ότι ο φόβος να επηρεάσει η αναισθητοποίηση αρνητικά την αφαίμαξη δεν είναι βάσιμος. Επιπλέον, από τις ίδιες αυτές έρευνες προκύπτει ότι η ηλεκτρονάρκωση αποτελεί μη θανατηφόρα και αναστρέψιμη μέθοδο αναισθητοποίησης η οποία έχει ως αποτέλεσμα ο θάνατος του ζώου, στην περίπτωση που αυτό σφαγεί με τομή στον λαιμό αμέσως μετά την αναισθητοποίηση, να οφείλεται αποκλειστικώς και μόνο σε αιμορραγία.
- 76 Εξάλλου, επιβάλλοντας, στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, υποχρέωση προηγούμενης αναστρέψιμης αναισθητοποίησης μη δυνάμενης να επιφέρει τον θάνατο του ζώου, ο Φλαμανδός νομοθέτης θέλησε επίσης να εμπνευστεί από την αιτιολογική σκέψη 2 του κανονισμού 1099/2009 –υπό το πρίσμα της οποίας πρέπει να ερμηνεύεται το συνολικό περιεχόμενο του άρθρου 4 του κανονισμού αυτού– στην οποία επισημαίνεται, κατ' ουσίαν, ότι, προκειμένου, κατά τη θανάτωσή τους, τα ζώα να μην υφίστανται πόνο, αγωνία ή ταλαιπωρία που είναι δυνατόν να αποφευχθούν, θα πρέπει να χρησιμοποιείται κατά προτίμηση η πλέον σύγχρονη από τις επιτρεπόμενες μεθόδους θανάτωσης, εφόσον ουσιώδεις επιστημονικές πρόοδοι καθιστούν δυνατή τη μείωση της ταλαιπωρίας των ζώων κατά τη θανάτωσή τους.
- 77 Δεύτερον, όπως και η ΕΣΔΑ, ο Χάρτης αποτελεί ζωντανό νομοθέτημα που πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα των παρουσών συνθηκών ζωής και των αντιλήψεων που επικρατούν σήμερα στα δημοκρατικά κράτη (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση του ΕΔΔΑ της 7ης Ιουλίου 2011, Bayatyan κατά Αρμενίας [ΤΕΣ], CE:ECHR:2011:0707JUD002345903 § 102 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), όπερ σημαίνει ότι θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η εξέλιξη των αξιών και των αντιλήψεων στα κράτη μέλη, τόσο από κοινωνική όσο και από δικαιοκή άποψη. Η καλή διαβίωση των ζώων, ως αξία στην οποία οι σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες αποδίδουν αυξημένη σημασία εδώ και αρκετά έτη, μπορεί, λαμβανομένης υπόψη της εξέλιξης της κοινωνίας, να λαμβάνεται κατά μείζονα λόγο υπόψη στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής και να συμβάλλει, κατ' αυτόν τον τρόπο, στη δικαιολόγηση της αναλογικότητας ορισμένης ρύθμισης, όπως είναι η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης.
- 78 Τρίτον, το ως άνω διάταγμα, συμφώνως προς τον κανόνα του άρθρου 26, παράγραφος 4, του κανονισμού 1099/2009, ούτε απαγορεύει ούτε εμποδίζει τη θέση σε κυκλοφορία, στο έδαφος εντός του οποίου εφαρμόζεται, προϊόντων ζωικής προέλευσης παραχθέντων από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με λατρευτικούς τύπους και χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση εντός άλλου κράτους μέλους. Εξάλλου, η Επιτροπή υπογράμμισε στο πλαίσιο αυτό, με τις γραπτές παρατηρήσεις που κατέθεσε ενώπιον του Δικαστηρίου, ότι η πλειονότητα των κρατών μελών επιτρέπει, δυνάμει του άρθρου 4, παράγραφος 4, του κανονισμού αυτού, τη σφαγή χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση. Επιπροσθέτως, όπως υποστήριξαν κατ' ουσίαν η Φλαμανδική Κυβέρνηση και η Κυβέρνηση της Βαλλονίας, εθνική ρύθμιση όπως το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα ούτε απαγορεύει ούτε εμποδίζει τη θέση σε κυκλοφορία προϊόντων ζωικής προέλευσης παραχθέντων από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με λατρευτικούς τύπους, στην περίπτωση που τα προϊόντα αυτά προέρχονται από τρίτη χώρα.
- 79 Επομένως, σε αυτό το εξελισσόμενο κοινωνικό και δικαιοκή πλαίσιο, το οποίο, όπως υπογραμμίστηκε στη σκέψη 77 της παρούσας αποφάσεως, χαρακτηρίζεται από μια αυξανόμενη ευαισθητοποίηση σε σχέση με τα ζητήματα της καλής διαβίωσης των ζώων, η θέσπιση από τον Φλαμανδό νομοθέτη,

κατόπιν ευρύτατης διαβούλευσης που οργανώθηκε σε επίπεδο Περιφέρειας της Φλάνδρας, του επίμαχου στην υπόθεση της κύριας δίκης διατάγματος δεν συνιστά υπέρβαση του περιθωρίου εκτίμησης που το δίκαιο της Ένωσης παρέχει στα κράτη μέλη όσον αφορά τον αναγκαίο συμβιβασμό μεταξύ του άρθρου 10, παράγραφος 1, του Χάρτη και του άρθρου 13 ΣΛΕΕ.

- 80 Επομένως, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα μέτρα που προβλέπει το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διάταγμα καθιστούν δυνατή τη εξασφάλιση μιας δίκαιης εξισορρόπησης μεταξύ της σημασίας που αποδίδεται στην καλή μεταχείριση των ζώων και της ελευθερίας εκδήλωσης του θρησκευόμενου των εβραίων και των μουσουλμάνων πιστών και, κατά συνέπεια, είναι αναλογικά.
- 81 Υπό τις συνθήκες αυτές, στο πρώτο και στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 13 ΣΛΕΕ και του άρθρου 10, παράγραφος 1, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε ρύθμιση κράτους μέλους η οποία επιβάλλει, στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, αναστρέψιμη διαδικασία αναισθητοποίησης που δεν επιφέρει τον θάνατο του ζώου.

Επί του τρίτου ερωτήματος

- 82 Με το τρίτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, διευκρινίσεις ως προς το κύρος του άρθρου 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009 υπό το πρίσμα των αρχών της ισότητας, της απαγόρευσης των διακρίσεων και της πολιτιστικής, θρησκευτικής και γλωσσικής πολυμορφίας, όπως κατοχυρώνονται, αντιστοίχως, με τα άρθρα 20, 21 και 22 του Χάρτη. Συγκεκριμένα, ενώ η διάταξη αυτή επιτρέπει στα κράτη μέλη να λαμβάνουν μέτρα όπως η υποχρεωτική αναισθητοποίηση για τη θανάτωση ζώων στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, ο εν λόγω κανονισμός δεν περιέχει καμία παρόμοια διάταξη όσον αφορά τη θανάτωση ζώων στο πλαίσιο των κυνηγετικών και αλιευτικών δραστηριοτήτων ή κατά τη διάρκεια πολιτιστικών ή αθλητικών εκδηλώσεων.
- 83 Από τη διατύπωση του ερωτήματος αυτού προκύπτει ότι το αιτούν δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς το συμβατό της ως άνω διάταξης του κανονισμού 1099/2009 με τα άρθρα 20, 21 και 22 του Χάρτη για τον λόγο ότι ο κανονισμός αυτός, ενώ προβλέπει απλώς μια υπό όρους εξαίρεση από την υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης του ζώου για την περίπτωση της λατρευτικού τύπου σφαγής, αποκλείει από το πεδίο εφαρμογής του ή απαλλάσσει από την προβλεπόμενη κατά τις διατάξεις του υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης τη θανάτωση ζώων η οποία προκαλείται στο πλαίσιο της θήρας, της αλιείας, καθώς και των πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων.
- 84 Συναφώς, κατά πρώτον, πρέπει να εξεταστεί το επιχείρημα κατά το οποίο η μεταχείριση που επιφυλάσσει ο κανονισμός 1099/2009 στη λατρευτικού τύπου σφαγή σε σύγκριση με τη θανάτωση ζώων στο πλαίσιο πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων ενέχει δυσμενή διάκριση.
- 85 Προκαταρκτικώς, υπενθυμίζεται ότι η απαγόρευση των διακρίσεων αποτελεί ειδική έκφραση της γενικής αρχής της ισότητας, η οποία περιλαμβάνεται στις θεμελιώδεις αρχές του δικαίου της Ένωσης, και ότι η αρχή αυτή επιτάσσει να μην επιφυλάσσεται σε παρόμοιες περιπτώσεις διαφορετική μεταχείριση ούτε σε διαφορετικές περιπτώσεις παρόμοια μεταχείριση, εκτός αν μια τέτοια αντιμετώπιση δικαιολογείται αντικειμενικώς (πρβλ. αποφάσεις της 19ης Οκτωβρίου 1977, Ruckdeschel κ.λπ., 117/76 και 16/77, EU:C:1977:160, σκέψη 7, καθώς και της 16ης Δεκεμβρίου 2008, Arcelor Atlantique et Lorraine κ.λπ., C-127/07, EU:C:2008:728, σκέψη 23).
- 86 Εν προκειμένω, ο κανονισμός 1099/2009 ορίζει, στο άρθρο 1, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, ότι σκοπός του είναι η θέσπιση «κανόν[ων] για τη θανάτωση των ζώων που εκτρέφονται ή διατηρούνται για παραγωγή τροφίμων, μαλλιού, δέρματος, γούνας ή άλλων προϊόντων καθώς και για τη θανάτωση

των ζώων για τον αποπληθυσμό, και για σχετικές εργασίες», και διευκρινίζει, στο άρθρο 1, παράγραφος 3, στοιχείο α', σημείο iii, ότι δεν εφαρμόζεται σε ορισμένες δραστηριότητες, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται η θανάτωση ζώων κατά τη διάρκεια πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων.

- 87 Κατά το άρθρο 2, στοιχείο η', του κανονισμού αυτού, ως «πολιτιστικές ή αθλητικές εκδηλώσεις» νοούνται οι «εκδηλώσεις που συνδέονται κατ' ουσία και κατά κύριο λόγο με μακράιωνες πολιτιστικές παραδόσεις ή αθλητικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων των αγώνων δρόμου και άλλων μορφών αγώνα, όπου δεν υπάρχει παραγωγή κρέατος ή άλλων προϊόντων ζωικής προέλευσης ή όπου αυτή η παραγωγή είναι επουσιώδης σε σχέση με την ίδια την εκδήλωση, καθώς και οικονομικά επουσιώδης».
- 88 Από τον ανωτέρω ορισμό προκύπτει ότι οι πολιτιστικές και αθλητικές εκδηλώσεις, κατά την έννοια του άρθρου 2, στοιχείο η', του εν λόγω κανονισμού, έχουν, το πολύ, ως αποτέλεσμα μια αμελητέα παραγωγή κρέατος ή προϊόντων ζωικής προέλευσης σε σχέση με την εκδήλωση αυτή καθαυτήν και ότι μια τέτοια παραγωγή είναι επουσιώδης από οικονομική άποψη.
- 89 Η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώνεται από την αιτιολογική σκέψη 16 του κανονισμού 1099/2009, κατά την οποία το γεγονός ότι οι ως άνω εκδηλώσεις δεν έχουν επίπτωση στην αγορά προϊόντων ζωικής προέλευσης και δεν στηρίζονται σε κίνητρα συνδεδεμένα με σκοπούς παραγωγής δικαιολογεί τον αποκλεισμό τους από το πεδίο εφαρμογής του κανονισμού αυτού.
- 90 Υπό τις συνθήκες αυτές, μια πολιτιστική ή αθλητική εκδήλωση δεν μπορεί ευλόγως να λογιστεί ως δραστηριότητα παραγωγής τροφίμων, κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 1, του κανονισμού 1099/2009. Επομένως, λαμβανομένης υπόψη της διαφοράς αυτής, ο νομοθέτης της Ένωσης, ορθώς και χωρίς να παραβιάσει την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων, δεν εξομοίωσε τις πολιτιστικές ή αθλητικές εκδηλώσεις με τέλεση σφαγής υποκείμενη υποχρεωτικώς, λόγω της φύσης της, σε διαδικασία αναισθητοποίησης και, συνακόλουθα, επιφύλαξε διαφορετική μεταχείριση στις περιπτώσεις αυτές.
- 91 Κατά δεύτερον, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι η άσκηση των «κυνηγετικών» δραστηριοτήτων και των δραστηριοτήτων «ερασιτεχνικής αλιείας» είναι δυνατόν να αφορά ζώα που έχουν προηγουμένως αναισθητοποιηθεί, διότι διαφορετικά οι έννοιες αυτές θα καθίσταντο κενές περιεχομένου. Συγκεκριμένα, όπως επισημαίνεται στην αιτιολογική σκέψη 14 του κανονισμού 1099/2009, οι εν λόγω δραστηριότητες ασκούνται σε πλαίσιο στο οποίο οι συνθήκες θανάτωσης είναι πολύ διαφορετικές από εκείνες που ισχύουν για τη θανάτωση των εκτρεφόμενων ζώων.
- 92 Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν συνιστά παραβίαση της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων εκ μέρους του νομοθέτη της Ένωσης ούτε ο αποκλεισμός από το πεδίο εφαρμογής του κανονισμού αυτού τις μνημονευόμενες στην προηγούμενη σκέψη περιπτώσεις θανάτωσης οι οποίες είναι διαφορετικής φύσεως από τις επίμαχες.
- 93 Κατά τρίτον, ο νομοθέτης της Ένωσης, τόσο μέσω του άρθρου 27, παράγραφος 1, του κανονισμού 1099/2009 όσο και μέσω των αιτιολογικών σκέψεων 6, 11 και 58 του κανονισμού αυτού, υπογράμμισε εν εκτάσει ότι οι επιστημονικές γνωματεύσεις σχετικά με τα ψάρια ιχθυοκαλλιέργειας ήταν ανεπαρκείς και ότι θα έπρεπε επίσης να υπάρξει ενδελεχέστερη οικονομική αξιολόγηση στον τομέα αυτό, στοιχεία λόγω των οποίων η μεταχείριση των ψαριών ιχθυοκαλλιέργειας δεν περιλήφθηκε στον εν λόγω κανονισμό.
- 94 Κατά τέταρτον, λαμβανομένων υπόψη των εκτιμήσεων που εκτίθενται στις σκέψεις 84 έως 93 της παρούσας αποφάσεως, διαπιστώνεται ότι δεν συνεπάγεται μη σεβασμό της πολιτιστικής, θρησκευτικής και γλωσσικής πολυμορφίας, που κατοχυρώνεται με το άρθρο 22 του Χάρτη, το ότι ο κανονισμός 1099/2009, ενώ προβλέπει απλώς μια υπό όρους εξαίρεση από την υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης του ζώου για την περίπτωση της λατρευτικού τύπου σφαγής,

αποκλείει από το πεδίο εφαρμογής του ή απαλλάσσει από την προβλεπόμενη κατά τις διατάξεις του υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης τη θανάτωση ζώων που προκαλείται στο πλαίσιο της θήρας, της αλιείας, καθώς και των πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων.

- 95 Συνεπώς, από την εξέταση του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος δεν προέκυψε κανένα στοιχείο ικανό να θίξει το κύρος του άρθρου 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 96 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπíπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

- 1) Το άρθρο 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού (ΕΚ) 1099/2009 του Συμβουλίου, της 24ης Σεπτεμβρίου 2009, για την προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 13 ΣΛΕΕ και του άρθρου 10, παράγραφος 1, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε ρύθμιση κράτους μέλους η οποία επιβάλλει, στο πλαίσιο της λατρευτικού τύπου σφαγής, διαδικασία αναστρέψιμης αναισθητοποίησης που δεν επιφέρει τον θάνατο του ζώου.
- 2) Από την εξέταση του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος δεν προέκυψε κανένα στοιχείο ικανό να θίξει το κύρος του άρθρου 26, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', του κανονισμού 1099/2009.

(υπογραφές)